

Agata WARMIŃSKA¹

PERSPEKTYWICZNE KLASTRY ŻYWNOŚCIOWE JAKO WYRAZ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W GOSPODARCE ŻYWNOŚCIOWEJ PODKARPACIA

W artykule przedstawiono perspektywy powstania i rozwoju klastrów żywnościowych, w tym klastrów ekologicznych, przy wykorzystaniu naturalnego potencjału regionu podkarpackiego.

Słowa kluczowe: klastry, klastry żywnościowe, globalizacja

1. WPROWADZENIE

Gospodarka żywnościowa, podobnie jak większość segmentów gospodarki, ulega postępującej globalizacji². W obliczu wyzwań stawianych przez globalny rynek duże przedsiębiorstwa łączą się – tworząc różnego rodzaju korporacje, stając się podmiotami globalnej gospodarki zintegrowanymi kapitałowo. Pojedynczym firmom coraz trudniej w sposób samodzielny sprostać wymaganiom współczesnej, globalnej gospodarki rynkowej. Z jednej strony dostrzegają one potrzebę lub wręcz konieczność integracji działań w różnych obszarach prowadzonej działalności gospodarczej, z drugiej pragną zachować niezależność kapitałowo-właścicielską. Nie idąc zatem w kierunku korporacji i koncernów o charakterze globalnym, tworzą grupy i sieci przedsiębiorstw mogące skutecznie działać na rynku regionalnym i ponadregionalnym, zachowując przy tym autonomię³.

Wielu przedsiębiorców dostrzega korzyści wynikające z trwałych powiązań o charakterze nieformalnym. Łączą swoje siły, aby na przykład w wyniku współpracy w realizacji produktu, jego promocji i sprzedaży odnieść sukces na rynku lokalnym i regionalnym. Wzrost jakości i innowacyjności produktów osiąga się poprzez realizację zasad konkurencji wewnątrz sieci⁴.

2. CHARAKTERYSTYKA KLASTRA

Wraz z postępami w procesie globalizacji oraz otwarciem dostępu podmiotów gospodarczych do jednolitego rynku europejskiego przedsiębiorstwa stają się coraz bardziej mobilne. Mogą lokować swój potencjał tam, gdzie będą najefektywniejsze pod względem kosztów. Jednocześnie, co może wydawać się pewnym paradoksem, coraz wyraźniejsza

¹ Mgr inż. Agata Warmińska, Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności, Wydział Zarządzania i Marketingu, Politechnika Rzeszowska.

² L. Woźniak, S. Dziedzic, *Klastry ekologicznych producentów rolnych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 9/1 (2007), s. 558–562.

³ W. Szajna, J. Kamyski, *Elementy procesu tworzenia i rozwoju klastrów*, [w:] *Jak stworzyć klastry. Przewodnik*, Wydawnictwo WSiZ, Rzeszów 2009, s. 31.

⁴ J. Cygler, *Kooperacja przedsiębiorstw. Czynniki sektorowe i korporacyjne*, SGH, Warszawa 2009, [w:] *Jak stworzyć klastry. Przewodnik*, Wydawnictwo WSiZ, Rzeszów 2009, s. 15.

staje się tendencja do geograficznej koncentracji działalności gospodarczej – do tworzenia skupisk, zwanych gronami lub klastrami⁵. W literaturze występuje wiele definicji klastrów (gron), jednak najbardziej znaną jest definicja podana przez M.E. Portera: „Grona (*clusters*) są to geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (na przykład uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale także współpracujących”⁶.

Konkurencja według A. Smitha jest stymulatorem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość na tle polityki Unii Europejskiej i strategii globalnej powinna zmierzać do osiągnięcia globalnej spójności gospodarczej i współpracy międzynarodowej.

Polskie przedsiębiorstwa w zestawieniu z koncernami działającymi na rynku międzynarodowym to najczęściej firmy należące do sektora MŚP, które samodzielnie nie są w stanie osiągnąć ekonomii skali, dlatego powinny ze sobą współpracować. Poprzez współpracę przedsiębiorstwa osiągają efekt synergii, co wpływa m.in. na możliwość zaistnienia danej marki na rynkach zagranicznych. Najważniejsze rynki są zazwyczaj zdominowane przez duże podmioty o ugruntowanej pozycji, dlatego polskie firmy powinny zdobywać rynki m.in. poprzez tworzenie klastrów.

Klastry mogą powstawać w wyniku czynników endogenicznych lub egzogenicznych. Na powstanie klastrów endogenicznych ma wpływ m.in. korzystne położenie, wysoki poziom infrastruktury technicznej, tradycja i wysoki poziom wiedzy z danej dziedziny. Ten typ klastrów często przyjmuje postać zgrupowania firm różnej wielkości działających w jednej branży. Klastry egzogeniczne są tworzone dzięki świadomym zabiegom określonych podmiotów, tj. władz centralnych lub lokalnych i instytucji otoczenia biznesu. Największą wadą polskich klastrów egzogenicznych jest słaba więź i niski poziom współpracy pomiędzy uczestnikami.

Tradycje w tworzeniu sieci klastrowych sięgają w Europie XIX wieku. W modelu włoskim klastra założono, że przedsiębiorstwa tworzą klastery bez udziału animatora, koordynatora. Model charakteryzuje się brakiem sformalizowanej struktury i powiązań kapitałowych między członkami klastra. Ważną rolę odgrywają bliskie związki rodzinne występujące w ramach firm. Cechą charakterystyczną modelu przedmiotowego jest przewaga małych i średnich firm oraz wysoki poziom specjalizacji. Współpraca pomiędzy uczestnikami klastra opiera się na zaufaniu. Kolejny model klastra, duński, charakteryzuje się występowaniem animatora, koordynatora klastra. Inne rozwiązanie wzajemnej współpracy przedstawia model holenderski. Jego istotą jest wyeksponowanie roli współpracy z ośrodkami badawczo-rozwojowymi w koordynacji prac animatora. Cechą modelu holenderskiego jest występowanie niskich kosztów wdrażania urządzeń i technologii dzięki ścisłej współpracy ze sferą badawczo-rozwojową.

Podsumowując, przedsiębiorstwa mogą w klastrze funkcjonować, osiągając sukces, za sprawą tradycji regionu (model włoski) lub intensywnych związków ze sferą badawczo-rozwojową (model holenderski)⁷.

⁵ J. Pasieczny, *Regionalne uwarunkowania powstawania klastrów*, [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność. Wyzwania współczesności*, red. A. Kaleta, K. Moszkowicz, L. Woźniak, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 547.

⁶ M.E. Porter, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001, s. 246.

⁷ J. Staszewska, *Klastry perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, Difin, Warszawa 2009, s. 66–69.

3. UWARUNKOWANIA REGIONU PODKARPACKIEGO A POWSTAWANIE KLASTRÓW ŻYWNOŚCIOWYCH

Województwo podkarpackie w porównaniu z innymi częściami kraju charakteryzuje się odmiennymi warunkami gospodarowania, które wynikają ze zróżnicowanych warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, ekonomicznych, a także historycznych⁸.

Specyfika regionu podkarpackiego w dużym stopniu wpływa na spadek produktywności gospodarstw, ograniczając w ten sposób ich konkurencyjność oraz możliwość wyboru bardziej opłacalnych form gospodarowania. Podkarpaccy rolnicy, wykazując postawy przedsiębiorcze, dostosowują swoje działania do uwarunkowań zewnętrznych, m.in. poprzez produkcję żywności regionalnej i ekologicznej.

W „Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007–2020” wyznaczono osiem głównych obszarów strategicznych⁹. Jako kluczowe branże mające wpływ na rozwój województwa wskazano przemysł lotniczy i technologie informatyczne. Za ważny dla rozwoju regionu uznano także przemysł spożywczy (m.in. przetwórstwo rolno-spożywcze oraz wytwarzanie ekologicznej, zdrowej żywności) i turystykę.

W strukturze gospodarczej województwa dominują branże:

- lotnicza,
- elektromaszynowa,
- chemiczna,
- spożywcza,
- informatyczna,
- rolnictwa ekologicznego,
- usługowa, w tym szczególnie usługi turystyczne i informatyczne
- maszyn budowlanych,
- hutniczo-metalurgiczna,
- meblarski.

Liczba gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim w roku 2008 wynosiła 302,9 tys., z czego 122,2 tys. stanowią gospodarstwa indywidualne obejmujące do 1 ha użytków rolnych. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych powyżej 1 ha w 2008 r. wyniosła 3,97 ha (w kraju 8,74 ha) i zwiększyła się o 1,3% w porównaniu do 2007 r.¹⁰

W 2009 r. produkcję metodami ekologicznymi prowadziło w Polsce 17 138 ekologicznych gospodarstw rolnych. Pod względem ogólnej liczby gospodarstw ekologicznych (2 052) województwo podkarpackie zajmowało drugie miejsce. Przyrost liczby gospodarstw ekologicznych, nastawionych na produkcję wysokiej jakości żywności ekologicznej (potwierdzonej certyfikatem), uwarunkowany jest m.in. zmianą świadomości konsumentów, wzrostem zapotrzebowania na ochronę zdrowia, a także otwarciem rynku UE na produkty ekologiczne, tradycyjne i regionalne.

⁸ <http://www.rzeszow.org.pl/main.php?mid=45&ddid=6> (2 VI 2010)

⁹ *Regionalna strategia innowacji województwa podkarpackiego na lata 2005–2013*, Rzeszów 2004, s. 20–21.

¹⁰ <http://www.podrb.pl/produkcja-rolnicza/52-systemypro/558-charakterystyka-podkarpackiego-rolnictwa.html> (2 VI 2010).

Tabela 1. Liczba gospodarstw ekologicznych w latach 2008–2009 w poszczególnych województwach i procentowa zmiana ich liczby w 2009 r. w stosunku do 2008 r.

Województwo	Liczba ekologicznych gospodarstw rolnych		Zmiana liczby gospodarstw w rolnictwie ekologicznym [%]
	2008	2009	
dolnośląskie	879,00	1 024,00	+16,50
kujawsko-pomorskie	258,00	280,00	+8,53
lubelskie	1 566,00	1 710,00	+9,20
lubuskie	480,00	604,00	+25,83
łódzkie	314,00	362,00	+15,29
małopolskie	2 100,00	2 182,00	+3,90
mazowieckie	1 481,00	1 623,00	+9,59
opolskie	62,00	60,00	–3,23
podkarpackie	1 892,00	2 052,00	+8,46
podlaskie	1 160,00	1 534,00	+32,24
pomorskie	392,00	487,00	+24,23
śląskie	176,00	188,00	+6,82
świętokrzyskie	1 165,00	1 168,00	+0,26
warmińsko-mazurskie	1 059,00	1 559,00	+47,21
wielkopolskie	516,00	586,00	+13,57
zachodniopomorskie	1 396,00	1 719,00	+23,14
POLSKA	14 896,00	17 138,00	+15,05

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Raportu o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2007–2008”¹¹ oraz raportu „Producenci ekologiczni w 2009 r.”¹².

W województwie podkarpackim występuje koncentracja działalności rolniczej. Największa koncentracja przemysłu spożywczego występuje w powiecie ropczycko-sędziszowskim. W przeważającej części województwa podkarpackiego (poza powiatem stalowowolskim, tarnobrzeskim, przeworskim i leżajskim) istnieje potencjał do utworzenia klastrów żywnościowych specjalizujących się w produkcji i przetwórstwie żywności ekologicznej¹³.

W roku 2007 na terenie województwa podkarpackiego zidentyfikowano następujące inicjatywy klastrowe i załączki klastrów:

- Stowarzyszenie Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego „Dolina Lotnicza”,
- Stowarzyszenie Producentów Komponentów Odlewniczych „KOM-CAST”,
- Małopolsko-Podkarpacki Klaster Czystej Energii,
- Stowarzyszenie „Sieć Porozumienia Lotniczego AVIA – SPLot”,
- Podkarpacki Klaster Informatyczny (ponadregionalny klaster informatyczny),
- klaster odlewnictwa aluminium,
- klaster meblarski,
- klaster „Medycyna Polska – Południowy Wschód”,
- Stowarzyszenie Winiarzy Podkarpacia,

¹¹ http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/091006_130931_83_raport-www.pdf (1 VI 2010)

¹² http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/raporty/Producenci_ekologiczni_w_2009_r.pdf (1 VI 2010)

¹³ E. Wojnicka, *Potencjalne klastry w województwie podkarpackim*, s. 77, [w:] „Jak stworzyć klaster, przewodnik”, Wydawnictwo. WSiZ, Rzeszów 2009.

- Stowarzyszenie Agroturystyczne „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne – Bieszczady”,
- Podkarpacka Platforma Chemiczna,
- klaster turystyczny,
- Bieszczadzki Transgraniczny Klaster Turystyczny,
- Międzyregionalny Klaster Innowacyjnych Technologii „Minatech”,
- Podkarpacki Klaster Spawalnictwa „KLASTAL”¹⁴.

W przedstawionym zestawieniu nie występuje klaster żywnościowy, pomimo iż rolnictwo zidentyfikowane zostało jako branża strategiczna w regionie podkarpackim. Podkarpackie MŚP oraz rolnicy działający w sektorze żywnościowym pomimo iż nie tworzą formalnej sieci powiązań, zwanej klastrem, podejmują współpracę nieformalną w zakresie produkcji oraz promocji wytworzonych produktów. Świadczy o tym m.in. ich uczestnictwo w prestiżowych targach: w Międzynarodowych Targach „Perla Złńska 2010” w miejscowości Otrokovice w Czechach oraz w Międzynarodowych Targach Żywności i Produktów Ekologicznych „BioFach 2010” w Norymberdze, gdzie oferowali swoje produkty na zbiorowym stoisku Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz urzędów marszałkowskich – na tzw. „polskiej wyspie”. Międzynarodowe Targi Żywności Ekologicznej „BioFach” w Norymberdze to największe na świecie targi w całości poświęcone certyfikowanym produktom ekologicznym. Ambasadorami województwa podkarpackiego było dziewięciu wystawców, w tym:

- PPUH „BIO-EKO Marian Wójtowicz” z Tułkowic w gminie Wiśniowa (chleb mieszany jasny EKO, chleb mieszany razowy EKO, chleb żytni razowy EKO na zakwasie),
- ZPH Baszpol z Grzegorzówki w gminie Hyżne (chleb żytni razowy na zakwasie, chleb orkiszowy oraz ciasteczka orkiszowe),
- Bioconcept-Gardenia z Kańczugi (owoce miękkie),
- BioAvena z Rzeszowa (makaron orkiszowy razowy, makaron orkiszowy, makaron orkiszowy jaglany, sok jabłkowy, musli owocowe, musli orzechowe, chipsy jabłkowe),
- Zakład Mięsy „Jasiołka” z Dukli (kiełbasy suche, kiełbasa cienka swojska, salcesony),
- Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego „Taurus” z Pilzna (wyroby wędliniarskie),
- Jerzy Bańkowski z Jarosławia (miód wielokwiatowy, miód nektarowo-spadziowy, miód gryczany, miód ze spadzi iglastej, miód wielokwiatowy z dodatkiem lipy),
- Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Jasienicy Rosielnej (masło extra, masło w ośelce, twaróg wiejski półtłusty),
- Rodzinne Gospodarstwo Ekologiczne „Figa” z Mszany w gminie Tylawa (sery kozie wołoskie białe oraz sery kozie wołoskie wędzone).

Interpretując zjawisko według metody Portera, siła każdego gospodarstwa ekologicznego może wzrosnąć w warunkach funkcjonowania w strukturach klastra¹⁵, zaś wyżej wymienione przedsiębiorstwa mogą stanowić załączek klastra żywnościowego w regionie podkarpackim.

¹⁴ *Rozwój struktur klastrowych w Polsce Wschodniej*, red. B. Pławgo, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2007, s. 178.

¹⁵ L. Woźniak, S. Dziedzic, *op. cit.*

Klastrom składającym się z wielu małych i średnich firm potrzebna jest często instytucja zbiorowa, która przejęłaby funkcje wrażliwe na efekt skali¹⁶. Jedną z takich instytucji jest stowarzyszenie branżowe, reprezentujące wszystkich lub większość uczestników klastra. Stowarzyszenia branżowe mają dużo większe możliwości podwyższania konkurencyjności grona, zajmują się działaniami mającymi największe znaczenie dla jego efektywności. W regionie podkarpackim producenci zajmujący się rolnictwem ekologicznym, organizując grupę producencką – klastery – mogą liczyć na wsparcie Związku Stowarzyszeń o nazwie „Podkarpacka Izba Rolnictwa Ekologicznego” (PIRE). Związek ten został założony przez Podkarpackie Stowarzyszenie Rolnictwa Ekologicznego „Ekogal” z siedzibą w Chmielniku, Stowarzyszenie Producentów Żywności Ekologicznej „Eko-Dar” ze Świlczy, Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych „Truskawka” zlokalizowane w Starym Dzikowie, a także Leżajskie Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych. Działalność statutowa Izby obejmuje m.in. działania w zakresie doradztwa, szkolenia instytucji i podmiotów gospodarczych zainteresowanych rolnictwem ekologicznym, współpracy z osobami i instytucjami w zakresie gromadzenia i wymiany doświadczeń w dziedzinie ochrony środowiska, ekologicznej produkcji rolnej, przetwórstwa oraz tworzenia rynku zbytu dla żywności ekologicznej¹⁷.

Nowopowstające klastry żywnościowe mogą również liczyć na wsparcie w ramach realizowanego projektu systemowego pn. „Wzmocnienie instytucjonalnego systemu wdrażania »Regionalnej strategii innowacji« w latach 2007–2013 w województwie podkarpackim”. Wśród dziesięciu klastrów wytypowanych do wsparcia przez Podkarpacką Radę Innowacyjności znajdują się Klastery Regionalny „Podkarpackie Smaki” oraz Podkarpackie Gospodarstwa Ekologiczne – PIRE.

Zgrupowanie małych firm działających w sektorze tradycyjnym nie wymaga zaawansowanej infrastruktury technicznej oraz specjalistów. Ich rozwój w głównej mierze zależy od warunków naturalnych, tradycji branżowych i dziedziczenia zawodów.

W raporcie końcowym z projektu foresightowego „Priorytetowe technologie dla zrównoważonego rozwoju województwa podkarpackiego” wskazano technologie ekologicznej produkcji rolnej i ekologicznego przetwórstwa jako priorytetowe w gospodarce rolnej Podkarpacia, wskazując zarówno na istniejący endogenny potencjał badawczy ośrodków naukowych, jak i na potencjał zasobów wiedzy i jakości środowiska rolniczego, sprzyjający ekologicznej produkcji rolnej¹⁸.

4. WNIOSKI

Koncentracja podkarpackich producentów żywności w formie klastrów żywnościowych oraz właściwe wykorzystanie zasobów regionalnych mogą przynieść uczestnikom klastra wiele korzyści w postaci podniesienia dochodów rolników dzięki zmniejszeniu kosztów marketingu produktów, poprawie jakości produkcji poprzez wykorzystanie dorobku technologicznego lokalnych uczelni, możliwości wykorzystania technik w przetwarzaniu i dystrybucji produktów rolnych wypracowanych przez firmy w klastrze oraz rozpoznawalności oferowanych produktów w wyniku wypracowania jednolitej marki regionu w zakresie regionalnej i ekologicznej żywności.

¹⁶ M.E. Porter, *op. cit.*, s. 326.

¹⁷ http://www.pire.swilcza.com.pl/statut_pire.pdf

¹⁸ Raport końcowy z badań foresight „Priorytetowe technologie dla zrównoważonego rozwoju województwa podkarpackiego”, red. L. Woźniak, Politechnika Rzeszowska, Rzeszów 2008.

Sformalizowanie związków pomiędzy podmiotami uczestniczącymi w klastrze zwiększa szanse na pozyskanie środków finansowych oraz zarządzanie nimi w ramach realizacji projektów.

Przedsiębiorcy tworzący klastery powinni dążyć do specjalizacji i wzajemnej współpracy, lecz nie powinni zapominać o wewnętrznej konkurencji, która jest czynnikiem stymulującym rozwój podmiotów wchodzących w skład klastra.

LITERATURA

- [1] Cygler, J., *Kooperencja przedsiębiorstw. Czynniki sektorowe i korporacyjne*, [w:] *Jak stworzyć klastery. Przewodnik*, Wydawnictwo WSiZ, Rzeszów 2009
- [2] Pasieczny, J., *Regionalne uwarunkowania powstawania klastrów*, [w:] *Przedsiębiorczość i innowacyjność. Wyzwania współczesności*, red. A. Kaleta, K. Moszkowicz, L. Woźniak, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2006
- [3] *Rozwój struktur klastrów w Polsce wschodniej*, red. B. Pławgo, Wydawnictwo MRR, Warszawa 2007
- [4] Porter, M.E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001
- [5] *Regionalna strategia innowacji województwa podkarpackiego na lata 2005–2013*, Rzeszów 2004
- [6] Staszewska, J., *Klastery perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, Difin, Warszawa 2009
- [7] Szajna, W.; Kamycki, J., *Elementy procesu tworzenia i rozwoju klastrów*, [w:] *Jak stworzyć klastery. Przewodnik*, Wydawnictwo WSiZ, Rzeszów 2009
- [8] Wojnicka, E., *Potencjalne klastry w województwie podkarpackim*, [w:] *Jak stworzyć klastery. Przewodnik*, Wydawnictwo WSiZ, Rzeszów 2009
- [9] Woźniak, L.; Dziedzic, S., *Klastry ekologicznych producentów rolnych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 9/1 (2007), s. 558–562
- [10] *Raport końcowy z badań foresight „Priorytetowe technologie dla zrównoważonego rozwoju województwa podkarpackiego”*, red. L. Woźniak, Politechnika Rzeszowska, Rzeszów 2008
- [11] http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/download/091006_130931_83_raport-www.pdf
http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/raporty/Producenci_ekologiczni_w_2009_r.pdf
- [12] http://www.pire.swilcza.com.pl/statut_pire.pdf
- [13] <http://www.podrb.pl/produkcja-rolnicza/52-systemypro/558-charakterystyka-podkarpackiego-rolnictwa.html>
- [14] <http://www.rzeszow.org.pl/main.php?mid=45&dzid=6>

PROSPECTIVE CLUSTERS OF FOOD AS AN EXPRESSION OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FOOD ECONOMY PODKARPACIE

The article presents the perspective of the emergence and development of clusters of food, including organic clusters, using the natural potential of the Podkarpackie region.